

УДК 004.738.52:338(477)

Одинець В.А.
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри інформаційних систем і технологій
Національного університету державної податкової служби України

Ніжегородцев В.О.
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри інформаційних систем і технологій
Національного університету державної податкової служби України

КОМП'ЮТЕРНИЙ МОНІТОРИНГ, АНАЛІЗ, МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ПОТРЕБ ГАЛУЗЕЙ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ВУЗАМИ

THE COMPUTER MONITORING, ANALYSIS, MODELING AND PROGNOSIS OF THE REQUIREMENTS OF THE BRANCHES OF THE UKRAINE ECONOMY WHEN TRAINING SPECIALIST AT HIGHER EDUCATION ESTABLISHMENTS

АНОТАЦІЯ

Описаний у тексті комп'ютерний моніторинг дозволяє за допомогою компонентів комп'ютерного інструментарію дослідити механізми короткострокового прогнозування потреб галузей народного господарства фахівців за окремими спеціальностями. У статті презентуються результати комп'ютерного моніторингу відомих українських інтернет-сайтів та соціальних мереж, що пропонують послуги для пошуку роботи; наведено аналіз статистичних та інформаційно-аналітичних матеріалів з сайтів державних служб України, які висвітлюють результати аналізу ринку праці.

Ключові слова: комп'ютерний моніторинг, пошук роботи, ринок праці, прогноз, галузі народного господарства.

АННОТАЦИЯ

Описанный в тексте компьютерный мониторинг позволяет с помощью компонентов компьютерного инструментария исследовать механизмы краткосрочного прогнозирования потребностей областей народного хозяйства специалистов за отдельными специальностями. В статье презентуются результаты компьютерного мониторинга известных украинских интернет-сайтов и социальных сетей, которые предлагают услуги для поиска работы; приведен анализ статистических и информационно-аналитических материалов из сайтов государственных служб Украины, которые освещают результаты анализа рынка работы.

Ключевые слова: компьютерный мониторинг, поиск работы, рынок труда, отрасли народного хозяйства.

ANNOTATION

Described computer monitoring allows with means of the components of computer toolbox to research the mechanisms of a short-term prognosis of the branches of the economy of specialists in certain professions. The results of the computer monitoring of famous Ukrainian internet-sites and social nets, which offer their services on job honking have been represented in the article. Also the analysis of the statistical, information and analytical material from the Ukrainian state body sites which enlighten the results of the labor market analysis has been made in this research.

Keywords: computer monitoring, job honking, labor market, branches of the economy.

Постановка проблеми. Сьогодні у нашій країні спостерігається дисбаланс між кількістю випускників вузів за певними спеціальностями та потребами кадрів для галузей народного господарства України. Основним питанням повстає проблема працевлаштування значної кількості випускників, незважаючи на те, що деякі сек-

тори народного господарства країни мають попит на працівників.

Орієнтовні обсяги державних замовлень майбутніх фахівців мають відображати реальні потреби підприємств усіх форм власності на поточний момент та майбутні короткострокові періоди. Центральним питанням у підвищенні ефективності професійної підготовки залишається орієнтування на запити роботодавців.

В економічному суспільстві все більшу роль почали набувати результати проведених різноманітних моніторингових наукових, технічних, освітніх, екологічних комплексів, у тому числі і за допомогою засобів інформаційних технологій. Саме у таких умовах особливої чинності набуває комп'ютерний моніторинг, зокрема і у визначенні динаміки зміни потреб галузей народного господарства України до підготовки майбутніх фахівців, яких готують вищі навчальні заклади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичні засади моніторингу в системі освіти на державному та регіональному рівнях висвітлено у дослідженнях І. Вакарчука, М. Дарманського, Г. Єльнікової, В. Лугового, В. Кременя, С. Ніколаєнка та інших; проблеми реалізації механізмів економічних та фінансових моніторингових зустрічаються у працях Т.В. Богуславської, В.К. Галіциної, М.Л. Данилович-Кропивницької, З.Б. Живко, Г.І. Рзаєва, Н.А. Шединої та багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Виникає проблема у пошуку та проведенні такого комп'ютерного моніторингу, за допомогою якого можна було б привести у відповідність кількісні та якісні характеристики майбутніх професіоналів до затребуваних вимог роботодавців, що в свою чергу дозволило б забезпечити прозорість та повну вичерпаність ресурсів майбутніх випускників щодо працевлаштування на ринку праці.

Постановка завдання. Ціллю статті є висвітлення результатів аналізу ринку праці в Україні

шляхом проведення комп'ютерного моніторингу найпопулярніших сучасних Інтернет – сервісів з пошуку роботи, інформаційно-аналітичних матеріалів Державної служби зайнятості та Державної служби статистики України для отримання попередньої статистичної інформації щодо встановлення реальної ситуації між вакансіями та резюме професій різних галузей народного господарства України. У статті також наведені компоненти комп'ютерного інструментарію, за допомогою якого можна відслідковувати різноманітні аспекти зміни потреб галузей народного господарства України до підготовки майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасному інформаційному суспільстві результати проведених моніторингів часто відображаються в періодичних друкованих інформаційних виданнях, засобах масової інформації, інформаційних сайтах, аналітичних висновках експертів, думках споживачів, тощо.

Основним засобом в одержанні інформації виступає моніторинг, який залежить від ефективності використовуваних інформаційних технологій при обробці даних, які дозволяють більш грамотно підійти до рішення різноманітних проблем [6].

Моніторинг як явище, виступає засобом систематичного нагромадження даних з динаміки зміни параметрів аналізованого об'єкта або процесу та часто представляє обробку і представлення різноманітних даних у вигляді результатів, які є зручними суспільству.

Інтенсивне впровадження інформаційно-комунікаційних засобів у галузях народного господарства викликало значне зростання потреб у відповідних спеціалістах з програмування, оптимізації, захисту операційних систем та програмного забезпечення, проектування, розробки, експлуатації інформаційних систем тощо.

Сучасний розвиток економіки пов'язаний з прискоренням інформаційних процесів, необхідністю отримувати відповідні дані в найкоротший термін та потреби від суспільства у прийнятті нестандартних рішень та використанні нових підходів до управління як економікою в цілому, так і діяльністю окремих суб'єктів ведення бізнесу [2].

Такий інтенсивний прогрес поставив перед вищою школою нові вимоги з питань якості підготовки спеціалістів різного профілю, які могли б обіймати майбутні посади; були б готові володіти найновітнішими засобами інформаційно-обчислювальної техніки; застосовувати власні знання та навички у структурі державних та приватних підприємствах, організаціях, установах, закладах, тощо.

Розрахунок поточної, середньострокової та перспективної потреби держави в персоналі стає основою для прогнозування і планування його розвитку. Визначення чисельності та структури персоналу в умовах ринкової економіки є прерогативами працівників органів державного управ-

ління в процесі спільної роботи з роботодавцями, які визначають і сприяють задоволенню за рахунок державного замовлення потребам підприємств у кадрах з тих професій та спеціальностей, що забезпечують радикальну структурну перебудову, підвищення конкурентоспроможності національної економіки [6, с. 105].

На сьогоднішній день через глобальну мережу, за допомогою обраних фільтрів, можна отримати необхідні дані щодо пошуку роботи за пропозиціями провідних державних організацій, установ, приватних підприємств, фірм, тощо.

Моніторинг найпопулярніших сучасних Інтернет-сервісів з пошуку роботи: *Work.ua, Rabota.ua, jobs.ua* та інших дозволив нам отримати інформацію щодо актуальних та наявних вакансій та резюме професій різних галузей народного господарства України, які нас зацікавили.

У нашому дослідженні було проведено огляд інтернет-сайтів, що пропонують вакансії для пошуку роботи за заданими критеріями: кількості вакансій, резюме, найбільшою заробітною платою та найменшою заробітною платою професій в різних галузях народного господарства України за період з початку 2015 року. У результаті дослідження було нами було проаналізовано двадцять одна професія, які охопили всю галузь народного господарства України: агроном, аудитор, бібліотекар, бухгалтер (*з дипломом спеціаліста*), ветеринар (*лікар ветеринарної медицини*), водій (*автотранспортних засобів*), вчитель (*середнього навчально-виховного закладу*), економіст, журналіст, інженер-будівельник, інженер-механік, лікар, лісник, менеджер (*управитель зі збуту*), політолог, програміст (*прикладний*), продавець (*продовольчих та непродовольчих товарів*), психолог, ревізор (*комерційний*), торговельний агент, фінансист (*фінансовий інспектор*), юрист.

Аналіз комп'ютерного моніторингу порталів з пошуку роботи показав те, що роботодавці часто висуваючи вимоги до потенційного працівника не в повній мірі надають достатньої інформації про організацію, посаду, яку пропонують та оплату праці, тощо.

За заданим критерієм – заробітною платою уточнену інформацію було отримати важко, адже її розмір, який був запропонований роботодавцями коливався в межах від 1000 грн до 30 000 грн залежно від сфери народного господарства. Так, нами було отримано показники найвищої та найнижчої зарплати, яка була представлена в вакансіях та була бажаною у резюме. Найвищою виявилася зарплата 30000 грн у програміста – за вакансіями та 25000-35000 грн, а за інформацією з резюме у фінансиста, економіста. Найнижчою заробітною платою коливалась від 1000 грн до 8000 грн – за вакансіями та резюме по професіях бібліотекар, лікар, вчитель та інші.

Для наочного відображення, на основі отриманих результатів, нами була побудована гістограма по середніх показниках знайдених ре-

зюме/вакансій у відсотках з інтернет-сервісів з пошуку роботи (рис. 1.).

Як видно з представленої гістограми, існує значний дисбаланс між кількістю вакансій та кількістю резюме, що не можна пояснити лише високим рівнем безробіття, а також невдоволенням працюючих своєю заробітною платою та їхнім пошуком більш оплачуваної роботи.

Оскільки виявилася велика різниця у показниках рівня бажаної заробітної плати у резюме до запропонованої оплати за працю в вакансіях, то у нашому дослідженні було проаналізовано найпопулярніші вимоги роботодавців до вакансій з обраних секторів народного господарства. Найпопулярнішими вимогами роботодавців до потенційних працівників із досліджуваних нами інтернет-сайтів виявилися: знання ПК та комп'ютерна грамотність на рівні впевненого користувача; знання клієнтських додатків з комп'ютерних програм професійного спрямування; комунікабельність; вміння переконувати; відсутність шкідливих звичок; знання англійської на середньому рівні; ведення звітності; вміння уважно слухати; знання з трудового законодавства; приємна зовнішність та інші.

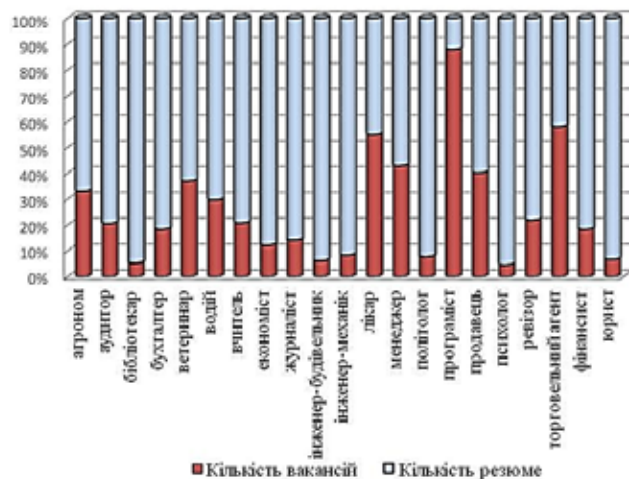

Рис. 1. Кількість вакансій та резюме за професійними групами станом за 2015 рік

Пропозиції потенційних працівників у резюме також дали нам не менш важливу інформацію, зокрема найпоширенішими послугами щодо за резюме на працевлаштування виявилися: виконання поставлених задач; досвідчені навички у користуванні ПК; навички в користуванні програми MS Office (Word, Excel, Power Point, також у роботі з Internet: Google Chrome, Mozilla Firefox); середній рівень англійської; знання бух обліку; наявність водійських прав категорії B, C; наявність свідоцтва про кваліфікацію; дійсні медичні та психологічні висновки; виконання доручень керівника; знання техніки різних видів; виконання різних видів робіт з документами; уміння спілкуватися з різними людьми; пошук нових клієнтів; спілкування з клієнтами; комунікабельність, пунктуальність та інші.

Наступним кроком нашого дослідження був аналіз представлених статистичних та інформаційно-аналітичних матеріалів Державної служби зайнятості та Державної служби статистики України щодо ситуації на ринку праці.

Джерелом інформації стали дані, що подані на сайті <http://www.dcz.gov.ua> – Державної служби зайнятості, у рубриці «Статистична інформація». Вихідними показниками стали адміністративні дані Державної служби зайнятості, Державної служби статистики України та ін. Зокрема, нам виявилися цікавими деякі графічні матеріали, щодо кількості вакансій-резюме в досліджуваних нами галузях народного господарства України. Так, за поданою інформацією кількість зареєстрованих безробітних та кількість вакансій за професійними групами станом на 1 січня 2015 року було встановлено, що серед 512196 осіб в галузях народного господарства найбільше безробітних України знаходиться серед: робітників з обслуговування технологічного устаткування та машин (94312 осіб); працівників торгівлі та послуг (73919 осіб); законодавців, вищих державних службовців, керівників, менеджерів (управителів) (58894 осіб) та кваліфікованих робітників з інструментами (58869 осіб) [6].

За інформацією Державної служби зайнятості, в Україні (ДСЗУ) налічується 35327 одиниць вакансій. Великий попит серед них на таких працівників: кваліфікованих робітників з інструментами (6396 осіб); робітників з обслуговування технологічного устаткування та машин (5249 осіб); професіоналів (5163 особи); фахівців (4006 осіб). Найменшим попитом користуються вакансії серед технічних службовців (1444 особи) та кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (363 особи).

Нами також були проаналізовані дані, отримані з сайту <http://www.ukrstat.gov.ua> – Державної служби статистики України, у розділі «Статистична інформація» в категорії «Ринок праці» – «Зайнятість та безробіття», де була проаналізована потреба роботодавців у працівниках за видами економічної діяльності та працевлаштуванням за професійними групами.

Найбільшого показника у потребі працівників для роботодавців за видами економічної діяльності на кінець 2014 року набули професії наступних секторів народного господарства: 9,0 тис. осіб – у промисловості; 7,2 тис. осіб – у переробній промисловості; 4,9 тис. осіб – у державному управлінні й обороні, соціальному страхуванні; 4,7 тис. осіб – у оптовій та роздрібній торгівлі; 3,8 тис. осіб – у транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності [4].

Найвищого показника зареєстрованих безробітних за видами економічної діяльності на кінець 2014 року виявився у галузі сільського господарства і лісового господарства та рибного господарства – 132,4 тис. осіб; промисловості –

114,9 тис. осіб та переробній промисловості – 84,4 тис. осіб.

Найбільшого попиту у роботодавців на працівників набули особи за такими професійними групами: 6,4 тис. осіб – кваліфіковані робітники з інструментом; 5,2 тис. осіб – робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин; 5,2 тис. осіб – професіонали; 5,0 тис. осіб – працівники сфери торгівлі та послуг.

Найбільша кількість зареєстрованих безробітних за професійними групами у 2014 році виявилася: 94,3 тис. осіб – робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин; 73,9 тис. осіб – працівники сфери торгівлі та послуг; 58,9 тис. осіб – законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі).

Для наочності нами було здійснено порівняння по вакансіях з Державного центру зайнятості в Україні (ДЦЗУ). Побудована гістограма по показниках знайдених вакансій представлена на рисунку 2.

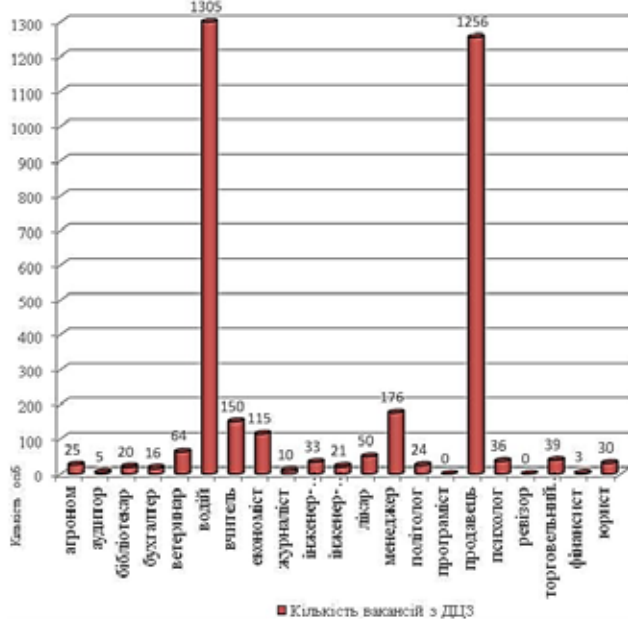

Рис. 2. Кількість вакансій у професійному розрізі ДЦЗУ на кінець 2014 р.

Найбільший показник дефіциту кадрів за даними ДСЗУ на кінець 2014 р. отримали спеціальності: лікар, програміст, інженер будівельник, журналіст та інші.

За заданим критерієм – заробітною платою, з інформації Державної служби зайнятості в Україні, було отримано такі показники розміру заробітної плати професій, які нас цікавили. Найвищою по вакансіях ДСЗУ виявилася зарплата у програміста – 5 627 грн та агронома – 4050 грн, а найменшою у фінансиста (фінансового інспектора) – 1 271 грн, психолога – 1341 грн та бібліотекаря – 1 347 грн. Усі інші

запропоновані розміри коливалися в межах від 1500 грн до 4000 грн залежно від сфери народного господарства.

Як видно з представленої гістограми, існує значний дисбаланс у кількості вакансій, що представлені у документальних показниках Державної служби зайнятості України. Окремі спеціальності – водії, продавці продовольчих та непродовольчих товарів, вчителі, менеджери зі збуту – залишилися незатребуваними на ринку праці у секторах народного господарства України.

У нашому дослідженні було проведено і моніторинг основних сайтів соціальних мереж *Vkontakte.ru*, *Facebook.com*, *Twitter.com*, *Linkedin.com*, *Odnoklassniki.ru* та багато інших на можливість працевлаштування.

Пошук роботи у соціальних мережах виявився не дуже ефективним, оскільки у деяких профільних групах представлено не дуже багато інформації, ніж на сайтах з підбору персоналу. Виявилось, що на таких сайтах немає чіткого розподілу на вакансії і резюме, а також відсутній розподіл за різними спеціальностями. Тематика розділів сайтів зорієнтована як інструмент спілкування з друзями, для продажу, для публікації цікавої та корисної інформації, тощо.

Робота, яка пропонується на відповідних сайтах, здебільшого короткотермінова (сьогодні – на завтра) та передбачена для студентів та людей без вищої освіти. В існуючих соціальних мережах найчастіше зустрічаються пропозиції волонтерського характеру, які пропонують виконати роботу безкоштовно, а також пропозиції для спільного обговорення професійних питань.

Аналізуючи сучасні інтернет-сайти, нами було знайдено й інші можливості, які доступні для заробітку в соціальних мережах. Так, веб-сервіси *Apishops.com*, *CashBox*, *Vkserfing*, *Socialtools* та інші також надають послуги для здійснення пошуку вакансій. Зазначивши у своєму статусі бажану посаду, потенційному працівнику лишається чекати на те, що хтось із роботодавців вийде на запропоноване резюме самостійно, тощо.

Аналітичний огляд наукової літератури дозволив нам ознайомитися і з механізми визначення орієнтовних обсягів державних замовлень майбутніх фахівців мають відображати реальні потреби підприємств.

Потреби у поповненні майбутніх фахівців виникають у вигляді різниці між кількістю прийнятих на посаду і кількістю звільнених працівників за плановий період плюс потреба в покритті відставання (недобір) за попередній період (потребу в заповненні = штатний склад на даний момент) мінус фактичний склад на даний момент. Вона виникає в результаті плинності і руху персоналу у зв'язку з відходом на пенсію, призовом до армії, інвалідністю, підвищенням по службі, переміщенням, звільненням та ін. [8].

Загальна потреба у кількості майбутніх фахівців для потреб галузей народного госпо-

дарства України здійснюється з розрахунку необхідних для рішення задач, поставлених в інвестиційних, виробничих, фінансових, маркетингових і інших планах та програмах держави, і прогнозується на основі їхнього аналізу. Вона диференціюється в розрізі професій, спеціальностей, профілів і рівнів підготовки.

Для визначення кількості необхідних спеціальностей для замовлення вузам використовують різні методи – від найпростішого методу порівняння, екстраполяції, методу експертних оцінок, нормативний методу до більш складних комп'ютерних моделей. Для цього найчастіше використовується економетричний метод, за допомогою якого потреба в майбутньому персоналі виводиться із передбачуваних рівнів кінцевого попиту на послуги на певний рік у майбутньому [1].

Виявилось, що потужним інструментом у сфері одержання економічної інформації є комп'ютерний моніторинг, який проводять за допомогою різноманітних засобів інформаційних технологій.

Інструментами будь-якого моніторингу можуть бути анкети, опитувальні листи, спеціальні таблиці, програмні продукти (наприклад, персональний комп'ютер зі стандартним або спеціалізованим програмним забезпеченням, набір периферійних обладнань та ін.). Одним із найпоширеніших та ефективніших засобів проведення моніторингу продовжує залишатися опитування респондентів [6, с. 20-21].

Для ефективної обробки й аналізу даних, отриманих шляхом моніторингу, нами було запропоновано використання сучасних комп'ютерних програм для аналізу й обробки даних в економіці.

Відомі виробники програм для аналізу комп'ютерного моніторингу пропонують вирішення даної проблеми за допомогою спеціальних програмних комплексів: *Swot-аналіз* (розглядається як формальна методика для розробки маркетингової стратегії); *Pest-аналіз* (призначений для виявлення політичних, економічних, соціальних і технологічних аспектів зовнішнього середовища).

На сьогодні створені і практично використовуються сучасні програмно-апаратні системи обробки й аналізу неструктурованої інформації, що забезпечують ефективну обробку даних: *Statistica* (система для статистичного аналізу даних, що включає широкий набір аналітичних процедур і методів, які дозволяють розв'язувати будь-які завдання в області аналізу й обробки даних, ідеально підходять для вирішення практичних завдань в маркетингу, фінансах, страхуванні, економіці, бізнесі, промисловості, медицині тощо); *Statbase* (безкоштовна програма для статистичних розрахунків, методів аналізу даних та оцінки відповідних параметрів і довірчих інтервалів) та багато інших.

Комп'ютерні моніторингові системи використовують для тривалого безперервного спостереження за вказаними параметрами і застосовують

при різноманітних наукових дослідженнях для здійснення контролю, діагностики та прогнозу.

Висновки. На формування кадрової структури галузей народного господарства України впливають різноманітні фактори (економічні, природничі, технічні, демографічні, політичні, військові тощо), у тому числі вона залежить від рівня розвитку продуктивних сил, росту темпів зростання або занепаду виробництва, розвитку економіки країни та рівня досягнень у дослідженнях науки і техніки, впливу європейської інтеграції на економіку країни тощо.

Перед визначенням потреби у майбутніх кадрах галузей народного господарства доцільно спочатку проаналізувати наявний в кадровий склад з кількісної та якісної сторони і на цій основі оцінити майбутній кадровий склад – провести короткостроковий прогноз за допомогою наявних інструментів: інформаційної техніки і методик оцінки персоналу в кількісному і якісному відношенні.

Проведений комп'ютерний моніторинг дозволив нам виявити ті спеціальності, які є найбільш затребувані на ринку праці в галузі народного господарства України та визначити ті професії, які отримали перенасичення.

Представлена нами інформація дозволить вищим навчальним закладам України отримати реальну картину щодо кількості підготовки необхідних майбутніх фахівців для кадрів галузей народного господарства України.

За допомогою представленого комп'ютерного моніторингу та запропонованих програмно-комп'ютерних комплексів можна проводити тривале безперервне спостереження та короткостроковий прогноз у кількості необхідних майбутніх фахівців.

Результати комп'ютерного моніторингу подають узагальнене системне уявлення про діяльність на ринку праці України; відстеженні результати по вакансіям роботодавців та запитах потенційних працівників з резюме дозволяє розкрити реальну ситуацію в економічному стані країни, а вищим навчальним закладам зорієнтуватись у підготовці відповідних необхідних спеціалістів для потреб різних галузей народного господарства.

Перспективи подальших досліджень. Практичні кроки у здійсненні контролю та комп'ютерного моніторингу галузей народного господарства України вимагають різноманітних рекомендацій для практичного застосування.

Подальшими науковими дослідженнями може стати процес модернізації системи моніторингових показників та пошук ефективного і правильного використання інструментів комп'ютерного моніторингу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Балабанова Л.В. Управління персоналом: навч. посіб. / Л.В. Балабанова, О.В. Сардак. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 512 с.

2. Вакулич М.М. Моніторинг інвестиційного клімату економіки України / М.М. Вакулич // Економічний нобелівський вісник. – 2014. – № 1(7). – С. 76-86.
3. Дулова Г. Моніторинг із застосуванням комп'ютерних технологій / Г. Дулова // Освіта.ua – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/school/manage/2647/>. – Назва з екрану.
4. Зайнятість та безробіття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:<http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрану.
5. Кількість зареєстрованих безробітних та кількість вакансій за професійними групами станом на 1 січня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>. – Назва з екрану.
6. Никитина Н.Ш. Моніторинг качества подготовки специалистов в вузе / Н.Ш. Никитина, Н.В. Николаева // Моніторинг образовательного процесса. – 2009. – № 4. – С. 18-23.
7. Савченко В.А. Управління розвитком персоналу: навч. посібник / В.А. Савченко. – К.: КНЕУ, 2002. – 351 с.
8. Турчинов А.І. Управління персоналом: підручник / А.І. Турчинов. – М.: Изд-во РАГС, 2002. – 488 с.